

4. ГРАМАТИКА НА РАЗКАЗА

Честата метафорична употреба на термини като „език“, „граматика“, „синтаксис“ и др. обикновено ни кара да забравяме, че тези думи могат да имат и точен смисъл дори и когато не се отнасят към никой естествен език. Така че при разглеждането на „граматиката на разказа“ трябва най-напред да се уточни какъв смисъл придобива тук думата „граматика“.

Още с първите разсъждения върху езика се появява една хипотеза, според която зад очевидните различия може да се открие обща за всички езици структура. Изследванията в областта на тази универсална граматика продължават, с различен успех, повече от двадесет века. Преди съвременната епоха те без съмнение достигат върха си при модистите от XIII и XIV век; ето как един от тях, Робърт Килуърдби, формулира техните виждания: „Грамматиката може да се превърне в наука само ако е еднаква за всички хора. Случайност е, че граматиката изразява правила, присъщи само на някои отделен език като латинския или гръцкия; тъй както геометрията не се занимава с конкретни линии и повърхности, така и граматиката установява правилата на речта дотолкова, доколкото речта е абстракция на говоримия език (според съвременната употреба на тези термини, „език“ и „реч“ трябва да разменят местата си). Предметът на граматиката е един и същ за всички хора.“¹

Но ако приемем съществуването на универсална граматика, тогава не трябва да я ограничаваме само в областта на езиците. Очевидно е, че тя ще има и психологическа

¹ Цитатът е взет от Г. Валеранд, „Произведенията на Сигер дьо Куртре“ („Белгийски философи“, VIII), Лувен, Висш институт по философия, 1913. – Б. а.

реалност; тук можем да цитираме Боас, чието гледище добива още по-голяма стойност, тъй като авторът е вдъхновил именно антиуниверсалистката лингвистика: „Появата на най-основните за всички езици граматически категории трябва да се разглежда като доказателство за единството на основните психически процеси.“ („Хандбук“, I, стр. 71) Тази психологическа реалност прави възможно съществуването на същата структура и вън от езика.

Това са предпоставките, които ни позволяват да търсим същата тази универсална граматика и при изследването на други, различни от естествения език, символни дейности на човека. И тъй като тази граматика продължава да бъде хипотетична, очевидно е, че резултатите от изследванията върху която и да е символна дейност ще бъдат поне толкова уместни за опознаването ѝ, колкото и резултатите от едно изследване на френския език например. За съжаление твърде малко са задълбочените проучвания върху граматиката на символните дейности; един от малкото примери, които можем да цитираме, е Фройд и неговото изследване на езика на сънищата. Впрочем лингвистите никога не са държали сметка за него, когато са изучавали природата на универсалната граматика.

Така че една теория на разказа ще допринесе за познанието на тази граматика, доколкото разказът е една от символните дейности. И тук се натъкваме на двупосочна връзка: можем да използваме различни категории от богатата концептуална система на езиковедските изследвания; но едновременно с това не трябва твърде доверчиво да се придържаме към разпространените теории, тъй като изследването на разказа може да ни накара да променим представата си за езика такава, каквато я намираме в граматиките.

Бих искал да илюстрирам тук с няколко примера проблемите, които се поставят при описването на разказите в тази насока.²

1. Нека се спрем най-напред на проблема за частите на речта. Всяка семантична теория за частите на речта трябва

² Текстове, на които се позовавам, са от „Декамерон“ на Бокачо. Римската цифра означава деня, а арабската – новелата. – Б. а.

да се основава върху разграничението между *описване* и *назоваване*. Езикът също изпълнява тези две функции и тяхното взаимно проникване в лексиката често ни кара да забравим разликата между тях. Ако кажа „детето“, тази дума служи за описването на един обект, като включва неговите характеристики: (възраст, ръст и др.); но в същото време тя ни позволява да открием една пространствено-времева единица и да ѝ дадем име (в случая тази роля играе членът). Тези две функции са разпределени неравномерно в езика: личните имена, местоименията (лични, показателни и др.), членът служат преди всичко за назоваване, докато нарицателното име, глаголят, прилагателното и наречието са по-скоро описателни. Все пак става дума за степен на преобладаване на едното над другото; ето защо е добре да възприемаме описването и назоваването като присъщи, да кажем, съответно на нарицателното име и на личното име; тези части на речта са само една възможна форма. По този начин се обяснява и фактът, че нарицателните имена лесно могат да се превърнат в лични (хотел „Бъдеще“) и обратно (един мерцедес): всяка една от двете форми обслужва и двата процеса, но в различна степен.

За да изследваме структурата на интригата на един разказ, трябва най-напред да представим тази интрига под формата на резюме, в което на всяко отделно действие в разказа да отговаря едно просто изречение. Опозицията между описване и назоваване ще стане още по-отчетлива, ако придадем на простите изречения нормативна форма. Дейтелите (субекти и обекти) на изречения ще бъдат идеални лични имена. Ако деятелят на едно просто изречение е нарицателно име (съществително), ние трябва да го подложим на анализ, при който вътре в думата ще се появи разликата между нейния назователен и нейния описателен аспект. Да се каже, както често се среща у Бокачо, „кралят на Франция“ или „вдовицата“, или „прислужникът“, означава едновременно да се назове една определена личност и да се опишат някои от нейните качества. Подобен израз е равностоен на цяло просто изречение: описателният аспект е сказуемото на простото изречение, а назователният представява неговият подлог. „Кралят на Франция тръгва на пътешествие“ всъщност се състои от две прости изречения:

„Х е крал на Франция“ и „Х тръгва на пътешествие“, където Х играе ролята на лично име дори когато това лично име не присъства в новелата. Деятелят не притежава никаква характеристика, той е по-скоро празна форма, която се запълва от различните сказуеми. Той не носи повече смисъл от едно местоимение като „този“ в „този, който тича“ или в „този, който е смел“. Граматическият подлог винаги е изпразнен от вътрешни характеристики – те се обособяват единствено при временно свързване с някакво сказуемо.

И така, ние ще запазим описването само в рамките на сказуемото. За да разграничим сега множеството сказуеми на класове, трябва да се вгледаме по-отблизо в строежа на разказите. Най-простата завършена интрига се състои в преминаване от едно състояние на равновесие в друго. Един идеален разказ започва с устойчива ситуация, която се нарушава от някаква сила. От това следва състояние на неустойчивост; чрез действието на противоположна сила равновесието се възстановява; второто равновесно състояние е подобно на първото, но двете никога не са тъждествени.

Следствие на това във всеки разказ има два типа епизоди: такива, които описват състоянието (равновесно или неравновесно), и такива, които описват преминаването от едно състояние в друго. Първият тип ще бъде относително статичен, би могло също да се каже – многократен: един вид действия биха могли да се повтарят до безкрайност. Затова пък вторият тип ще бъде динамичен и по принцип се извършва само веднъж.

Тази дефиниция на двата типа епизоди (и следователно на двата типа прости изречения, които ги обозначават) ни позволява да ги съотнесем към две части на речта – прилагателното и глагола. Както често се отбелязва, противопоставянето между глагол и прилагателно не е опозиция на едно *действие*, което няма нищо общо с едно *качество*, а противопоставяне на два аспекта, най-вероятно – многократен и еднократен. Така че повествователните „прилагателни“ ще бъдат тези сказуеми, които описват състоянието на равновесие и неравновесие, а повествователните „глаголи – тези, които описват преминаването от едно състояние в друго.

Може би изглежда чудно, че нашият списък с части на речта не съдържа съществителното. Но както са забеляза-

ли вече някои езиковеди, съществителното може да се сведе до едно или няколко прилагателни. По този въпрос Х. Паул пише: „Прилагателното изразява някакво просто свойство или свойство, представено като просто; в съществителното се съдържа комплекс от свойства.“ („Prinzipien der Sprachgeschichte“ § 251) В „Декамерон“ съществителните почти винаги се свеждат до едно прилагателно; така „благородник“ (II, 6; II, 8; III, 9), „крал“ (X, 6; X, 7), „ангел“ (IV, 2) изразяват едно-единствено свойство и то е „да си от добро потекло“. Тук трябва да се отбележи, че българските думи, с които назоваваме едно или друго качество или действие, не са сами по себе си част на речта в повествованието. Едно свойство може да бъде изразено както от прилагателно, така и от съществително, а дори и от цял израз. Тук говорим за прилагателни и глаголи в граматиката на разказа, а не в граматиката на българския език.

Нека вземем един пример, който ще ни помогне да илюстрираме тези повествователни „части на речта“. Перонела приема любовник в отсъствие на съпруга си, беден зидар. Но един ден съпругът се връща по-рано от обикновено. Перонела скрива любовника си в една бъчва; когато съпругът влиза, тя му казва, че един човек иска да купи бъчвата и че в момента е вътре в нея, за да я огледа. Съпругът вярва на лъжата ѝ и се радва на продажбата. Остъртва бъчвата, за да я почисти; през това време любовникът прави любов с Перонела, която е вкарала главата и раменете си в бъчвата и е запушила по този начин отвора ѝ (VII, 2).

Перонела, любовникът и съпругът са действащите лица в тази история. И тримата са повествователни лични имена, макар че любовникът и съпругът не са назовани; бихме могли да ги означим с X, Y и Z. Освен това думите любовник и съпруг изразяват и някакво определено състояние на нещата (тук се поставя под въпрос законността на връзката на всеки от двамата с Перонела); така че те функционират като прилагателни. Тези прилагателни описват началното равновесно състояние: Перонела е съпруга на зидаря, не ѝ е позволено да прави любов с други мъже.

След това идва нарушаването на този закон: Перонела приема любовника си. Очевидно е, че тук става дума за „глагол“, който бихме могли да означим като: нарушавам, прес-

тъпвам (закон). Той води до състояние на неравновесие, тъй като семейната законност не се спазва.

От този момент нататък съществуват два начина да се възстанови равновесието. Първият би бил да се накаже невярната съпруга; но това действие отново би ни върнало към първоначалното равновесно състояние. Новелата обаче (или поне новелите на Бокачо) никога не описва подобно възстановяване на първоначалния ред. Така че действието „наказвам“ присъства вътре в новелата (това е опасността, която дебне Перонела), но то никога не се осъществява, остава само като възможност. Вторият начин се състои в опита да се избегне наказанието: именно това ще направи Перонела; тя успява да маскира ситуацията на неравновесие (нарушаването на законността) като ситуация на равновесие (покупката на бъчвата не нарушава семейната законност). И ето че се появява и трети глагол, „маскирам“. Крайният резултат отново е някакво състояние, тоест прилагателно: появил се е, макар и не експлицитно, нов закон, според който жената има право да удовлетворява желанията си.

Така анализът на разказа ни позволява да изолираме формалните единици, които очевидно съответстват на частите на речта: лично име, глагол, прилагателно. Тъй като тук не се държи сметка за словесната материя, която е в основата на тези единици, те се възприемат по-отчетливо, отколкото при изучаването на един език.

2. Прието е в граматиката да се различават *главни* категории, чрез които се дефинират самите части на речта, и *второстепенни*, които са свойствата на тези части на речта: залог, вид, наклонение, време и др. Нека вземем за пример една от тези „второстепенни“ части, наклонението, за да проследим граматическите трансформации на разказа.

Наклонението в едно просто повествователно изречение изразява връзката между него и даден герой; така че този герой играе ролята на субект на изказването. Най-напред ще различим два вида: от една страна – изявително наклонение, от друга – всички останали наклонения. Тези две групи се противопоставят както действителното на недействителното. Изреченията в изявително наклонение се въз-

приемат като изразители на действия, които наистина са се случили; ако наклонението е различно, това означава, че действието не се е извършило, а съществува като потенциално или възможно (възможното наказание на Перонела от нашия пример).

Старите граматика обясняват съществуването на модални изречения с факта, че езикът служи не само за описание и за съотнасяне с някаква действителност, но и за изразяване на нашата воля. Оттук и тясната връзка в много езици между наклоненията и бъдеще време, което обикновено не изразява нищо друго освен намерение. Без да се задълбочаваме много, бихме могли да установим една първа противоположност при типичните за „Декамерон“ наклонения, като се спрем на четири от тях, според това дали са свързани с някаква воля, или не. От тази противоположност можем да обособим две групи: *волеви* наклонения и *хипотетични* наклонения.

Волевите наклонения са две: повелително и желателно. *Повелително* е наклонението на едно изречение, което трябва да се осъществи; това е задължителна и безлична воля, която постановява закона на едно общество. Поради тази причина повелителното наклонение има особен статут: законите винаги се подразбират, никога не се назовават (това не е необходимо) и заради това рискуват да останат незабелязани от читателя. В „Декамерон“ наказанието би трябвало да се изразява в повелително наклонение: то е пряко следствие от законите на обществото и присъства, макар и да не е наложено.

Желателно наклонение изразява действия, които героят желае. В известен смисъл всяко изречение може да бъде предшествано от същото изречение, но в желателно наклонение, доколкото всяко действие в „Декамерон“ – разбира се, в различна степен – е резултат от желанието на някого да се осъществи дадено действие. *Отказът* е частен случай на желателното наклонение: това е желание, което първо е изказано, а след това – отхвърлено. Така Джани се отказва от първоначалното си желание да превърне жена си в кобила, когато научава подробностите, с които е свързано превръщането (IX, 10). Също така Ансалдо се отказва от желанието си да обладае Дианора, когато научава за щедростта на

нейния съпруг (X, 5). В една от новелите се среща и желателно наклонение от второ ниво: в III, 9 Джилета иска не само да спи със съпруга си, но и той да я обича, иска той да се превърне в подлог на едно желателно изречение: тя желае желанието на друг.

Останалите две наклонения, условно и предсказателно, не само проявяват общи семантични характеристики (хипотезата), но се различават по особената си синтактична структура: те са свързани не с едно, а с две последователни изречения. И в двата случая връзката между двете изречения е подчинителна, но субектът на изказването може да има различно отношение към нея.

Условното наклонение се определя като наклонение, което поставя в подчинителна връзка две определителни изречения, така че подлогът на второто изречение и този, който поставя условието, са едно и също лице (понякога наричат този вид епизоди епизоди на изпитанието). Така в IX, 1 Франческа подлага на изпитание влюбените в нея Ринучо и Алесандро: ако ѝ дадат доказателство за своята смелост, тя ще отстъпи на техните молби. Така е и в X, 5: Дианора иска от Ансалдо „през януари да ѝ направи градина, разцъфнала като през май“; и ако успее, тя ще му се отдаде. Друга новела пък превръща изпитанието в своя основна тема: като доказателство за любовта на Лидия към него Пир иска тя да изпълни три неща: да убие пред очите на мъжа си неговия най-добър сокол; да откъсне кичур от брадата на мъжа си; и накрая – да му извади един здрав зъб. И едва след като Лидия е издържала изпитанието, той се съгласява да спи с нея (VII, 9).

Предсказателното наклонение има същата структура като условното, само че личността, която предсказва, не е непременно подлог и на второто изречение (следствието); ето защо то прилича на „трансрелативното“ наклонение, обособено от Уорф. Никакво ограничение не тегне над подлога на първото изречение. Така че той може да съвпада с говорещото лице. („Ако поставя Мелхиседек в неудобно положение, казва си Саладин в I, 3, той ще ми даде пари; ако се държа жестоко с Гризелда, казва си Гуалтиери в X, 10, тя ще се опита да ми навреди.“) Двете изречения могат да имат един и същ подлог (IV, 8: ако Джироламо напусне града,

мисли си майка му, той няма вече да обича Салвестра; VII, 7: ако мъжът ми е ревнив, предполага Беатриче, той ще стане и ще излезе навън.) Тези предсказания често са доста нагласени: в последната цитирана новела например, за да спи с Лодовико, Беатриче казва на съпруга си, че Лодовико я ухажва; подобен е случаят в III, 3, където, за да спечели любовта на един рицар, героинята се оплаква на приятеля му, че рицарят непрекъснато я ухажва. В тези две новели предсказанията (които и в двата случая се сбъдват) не са много естествени: тук думите създават нещата, вместо да ги отразяват.

Този факт ни позволява да твърдим, че предсказателното наклонение е едно частно проявление на логиката на правдоподобното. Предполага се, че дадено действие ще предизвика друго, тъй като тази причинност съответства на общата вероятност. Но във всеки случай не трябва да се смесва правдоподобното, валидно за героите, със закономерностите, които читателят усеща като правдоподобни: такова сливане би ни накарало да търсим вероятността на всяко отделно действие; а всъщност правдоподобността на героите си има своя собствена, формално уточнена реалност – предсказателното наклонение.

Ако се опитаме да отграничим по-категорично връзките, които изразяват четирите наклонения, редом с опозицията „присъствие/отсъствие на воля“ ще получим една друга противоположност, която ще противопостави желателното и условното наклонение, от една страна, на повелителното и предсказателното наклонение, от друга. Първите две се характеризират с тъждествеността на субекта на акта на изказването и субекта вътре в изказването, тоест субектът поставя под въпрос самия себе си. За сметка на това последните две отразяват действия, външни на субекта на изказването: това вече са обществени, а не индивидуални закономерности.

3. Ако решим да надхвърлим равнището на изречение-то, проблемите ще станат по-сложни. Наистина досега можем да сравняваме резултатите от нашия анализ с изследванията върху езиците. Но езиковедска теория за речта не съществува, така че не можем да правим паралели. Ето ня-

кои общи изводи за структурата на повествователния текст, които могат да се направят от анализа на „Декамерон“.

Връзките, които се установяват между изреченията, могат да бъдат три вида. Най-проста е времевата връзка, при която събитията в текста следват едно след друго, защото такава е последователността им и във въображаемия свят на произведението. Логическата връзка е връзка от друг тип; обикновено разказите са построени върху *следствия* и *условия*, понякога дори върху включвания. И накрая третата връзка е от „пространствен“ тип, когато две изречения са съпоставени поради известна прилика помежду им, като по този начин очертават принадлежащото на текста пространство. Както се вижда, става дума за паралелизъм във всички негови варианти; като че ли тази последна връзка преобладава в поетичните текстове. В разказа се срещат и трите типа връзки, но винаги в различна степен и съобразно с някаква йерархия, присъща на всеки отделен текст.

Съществува и една по-висша синтактична единица от изречението; нека я наречем *епизод*. Епизодът има различни характеристики според типа връзки между изреченията; но във всички случаи в края му се наблюдава частично повторение на първото изречение. От друга страна, епизодът предизвиква интуитивна реакция от страна на читателя, а именно, че има пред себе си една цяла история, единно завършено цяло. Новелата често, но не винаги съответства на епизода; понякога новелата може да се състои от няколко епизода или да съдържа само част от някой.

От гледна точка на епизода могат да се разграничат няколко вида изречения. Тези видове съответстват на логическите връзки на *изключване* (или–или), *дизюнкция* (и–или) и *конюнкция* (и–и). Първият вид изречения ще наречем *алтернативни*, тъй като само едно от тях може да се появи в дадена точка от епизода; но от друга страна, тази поява е задължителна. Вторият вид ще бъдат *факултативните* изречения, чието място не е определено и чиято поява не е задължителна. И третият тип са *задължителните* изречения; те винаги трябва да се появяват на строго определено място.

Нека вземем една новела, с помощта на която да илюстрираме различните връзки. Една дама от Гаскония е оби-

дена от няколко „злосторници“ по време на пребиваването си в Кипър. Тя иска да се оплаче на краля на острова; но ѝ казват, че усилията ѝ ще бъдат напразни, тъй като кралят е безразличен дори към обидите, отправени към самия него. Въпреки това тя се среща с краля и му отправя няколко остри думи. Той се трогва и се отърсва от малодушието си (I, 9).

Сравнението между тази новела и другите текстове, от които е съставен „Декамерон“, ще ни позволи да определим статута на всяко изречение. В началото има едно задължително изречение: това е желанието на дамата да промени предходната ситуация; това желание може да се открие във всички новели от сборника. От друга страна, две други изречения съдържат причините за това желание (обидата, нанесена от злосторниците, и нещастieto на дамата) и те биха могли да се определят като факултативни: тук става дума за психологическата мотивация на стремежа към промяна на нашата героиня – мотивация, която често липсва в „Декамерон“ (за разлика от новелата на XIX век). В историята за Перонела (VII, 2) няма психологическа мотивация; но в нея също така може да се открие факултативно изречение: това е фактът, че двамата любовници отново правят любов зад гърба на съпруга. Но нека не бъдем разбирани погрешно: определяйки това изречение като факултативно, ние искаме да кажем, че то не е необходимо, за да се схване интригата на разказа като завършено цяло. Самата новела има нужда от него, то е „солта на историята“; но понятието интрига трябва да се различава от понятието новела.

И накрая идват алтернативните изречения. Нека вземем за пример действието на дамата, което променя характера на краля. От синтактична гледна точка то има същата функция като постъпката на Перонела, която скрива любовника си в бъчвата: и двете изречения имат за цел да установят ново равновесие. Все пак тук действието се състои в пряка словесна атака, докато Перонела си служи с маскиране. „Атакувам“ и „маскирам“ са два глагола, които се появяват в алтернативните изречения; с други думи, те образуват една серия.

Ако искаме да изградим типология на интригите, можем да направим това само основавайки се на алтернатив-

ните елементи: нито задължителните изречения, които винаги *трябва* да се появят, нито факултативните, които винаги *могат* да се появят, ще ни помогнат в тази задача. От друга страна, типологията може да се основава и на чисто синтагматични критерии: по-горе казахме, че разказът се състои от преминаване от едно равновесно състояние в друго; но един разказ може да представи и само част от тази траектория. Така че той може да описва единствено преминаването от равновесие в неравновесие или обратното.

Изследването на новелите от „Декамерон“ ни принуждава да разделим сборника само на два типа истории. Първия тип, от примера с Перонела, бихме могли да наречем „избягнатото наказание“. В този случай траекторията е пълна (равновесие – неравновесие – равновесие); от друга страна, неравновесието е предизвикано от нарушаването на някакъв закон, деяние, което заслужава наказание. Вторият тип истории, илюстриран от случката с гасконската дама и краля на Кипър, би могъл да бъде определен като „преобразяване“. Присъства само втората част на разказа – тръгва се от състояние на неравновесие (малодушият крал), за да се стигне до равновесие накрая. Освен това неравновесното състояние не е причинено от някакво конкретно действие (глагол), а от самите качества на героя (прилагателно).

Тези няколко примера са достатъчни, за да получим представа за граматиката на разказа. Някой би могъл да ни възрази, че постигайки това, не сме успели да „обясним“ разказа, да направим общи изводи. Но състоянието на изследванията върху разказа изисква нашата първа задача да бъде изграждането на един описателен апарат: преди да успеем да обясним фактите, трябва да се научим да ги разграничаваме.

Би могло (а и би трябвало) да се открият несъвършенствата на предложените тук конкретни категории; моята цел беше по-скоро да повдигна въпроси, отколкото да дам отговори. Все пак, струва ми се, че самата идея за граматика на разказа не може да бъде оспорена. Тази идея се основава на дълбинното единство между езиковата дейност и разказа, единство, което ни задължава да преразгледаме представите си и за едното, и за другото. По-добре ще разберем разка-

за, като знаем, че героят е име, а действието – глагол. Но още по-добре ще разберем съществителното и глагола, като имаме предвид ролята им в разказа. И в заключение езиковата дейност ще бъде разбрана истински само ако се научим да разбираме нейното най-същностно проявление – литературата. Също така вярно е и обратното: да се съчетае едно съществително с един глагол, означава да се направи първата крачка към разказа. В известен смисъл писателят не прави нищо друго, освен да тълкува езика.

5. ТЪРСЕНЕТО НА РАЗКАЗА: „СВЕТИЯТ ГРААЛ“

Литературата трябва да се разглежда като литература. Формулиран така преди повече от петдесет години, този лозунг би трябвало да се е превърнал вече в нещо банално и да е загубил полемичната си сила. Но съвсем не е така: призивът за „връщане към литературата“ в литературните изследвания е запазил цялата си актуалност; нещо повече дори, изглежда, че му е съдено да бъде двигател, а не достигнат идеал.

Причината е, че това изискване е двойно парадоксално. На първо място изречения от типа „литературата, това е литературата“ си имат строго определено название: те са тавтологии, при тях връзката между подлога и сказуемото не поражда никакъв смисъл, понеже те са тждествени. С други думи, това са изречения, чийто смисъл е с нулева степен. От друга страна, да се пише за един текст, означава да се произвежда друг текст; още с първото изречение, произнесено от тълкувателя, той нарушава тавтологията, която би могла да просъществува само с цената на неговото мълчание. От момента, в който напишем нещо, преставаме да бъдем „верни“ на първия текст. И дори новият текст също да е литературен, тук вече не става дума за същата литература. Независимо от нашето желание, тълкувайки, ние всъщност пишем: литературата *не е* литературата, този текст *не е* този текст...

Парадоксът е двоен; но възможността той да бъде преодолян е заложена именно в тази двойственост. Изричането на една тавтология не е напразно, доколкото тавтологията никога не може да бъде пълна. И затова бихме могли да се възползваме от това, че нормата не е уточнена, да влезем в играта на играта, за да може изискването „лите-